

TÓTH REZSÓ

ÉSZAKAFRIKAI KIKÖTŐK

(TÚNISZTÓL TANGERIG)

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.

18637

Minden jog fentartva,

Sok szép nap emlékére

BEÖTHY ZSOLTNAK

hálás tisztelettel és szeretettel ajánlja

tanítványa:

Tóth Rezső.

Túnisz.

Kevesen ismerik még nálunk azt a turista-árkánymot, hogy minden földet a maga idején, akkor kell fölkeresni, amikor igazán az, aminek tudjuk, aminek várjuk és képzeljük; a delet nyáron, a telet éjszaken kell végigbarangolni, hogy láthassuk, milyen igazán a dél meg a tél. Aki kora tavasszal járja végig szép Olaszországot, a fűtetlen, márványpallós palazzókban többet didereg, mintha otthon maradt volna; aki nyáron megy Pétervárra, bús őszi esőt kaphat eleget, de örökre lemondott arról, hogy a Verescsagín telét valaha színről-szinre láthassa. Pétervár farsangra, Olaszország nyárra való. S úgy látszik, még egész Észak-Afrika is. Mert útunkban, amiről pár futó képet próbál adni e kis füzet, nyár kellős közepén végigbarangoltuk Túnisztól Marokkóig az egész *Magrebel*; jártuk, laktuk teljes egy hónapig; a folyton derült ég alatt végig nyargaltunk még holmi apró Szaharacskán is; gabona- meg datolyaérlelő jó nyári napunk volt ugyan, de tűrhetetlen hőségről éppen nem panaszkodhattunk. Az olasz nyár pokla — jól tudja mindenki, aki nyáron járta meg Sziciliát vagy Délolaszországot — jórészen mese; úgy látszik, nem más az északafrikaié sem. A tenger mindent temperál. A kikö-

tőkben a tenger felől egész nap fujdogál a párás hűs szellő ; az útban pedig, fent a fedélzeten — s hajnal-tól éjfél-ig itt telik az időnk java — már a hajó mozgása is folyton hoz valami friss levegőt, úgy hogy hányszor, de hányszor gondoltunk méltó szánakozással a pesti hivatalok s napos szobák izzadó rab-szolgáira. Éjtszaka pedig, ezeken a csodálatos, holdas délszaki éjtszakákon, amikor nehéz s a holdfényében ragyogó párájával ráfeküdt a tengerre a köd, bizony elkelt a flanelkabát alá a meleg mellény is.

Augusztus legelején keltünk útra Fiuméből. Magyar hajón mentünk: az Adria derék *Árpádján*, ezen a szerencsétlenségében is oly szerencsés szép nagy hajón, amelyik éppen ez útja végén Mazagán táján zátonyra jutott, ahonnan csak egy heti kínos vergődés után szabadította ki az erősödő dagály.

Afrikáig a hajó két kikötőt érint: Messinát és Palermót. Félnapos kis állomások: a hajó kora reggel érkezik, kora délután tovább halad. Egy-két templomot, muzeumot végignéztünk; Palermóban meglátogattuk egy régi jó ismerősünket: az Eremitáni templom őrét, egy öreg Garibaldistát; estefelé azután nekivágtunk Afrikának. Éjtszaka az egész hajón lármás, kemény munka; készülnek a másnapi kiraktározásra, dolgozik mindenki; ellenben a vászon-karosszékekben félébren, félálomban füttyörész, tréfálgat a kis magyar kompánia; fölöttünk ragyog a csodás fényű déli csillagos éjtszaka.

Nem tudják az emberek, mily közel van a fekete világrész Európához. Egy kis szunyókálás, nyolctíz órai kényelmes hajóút, s Túniszban vagyunk.

Másnap kora reggel ébredünk. A tenger egy éjtszaka megváltozott. Tegnap este még mélységesen kék s hatalmas hullámjárású; ma csöndes, mint a tó, s zöldes, hihetetlenül világosan zöld, akár Velence

felé, csakhogy ebben a zöldben benne van az afrikai nap fénye is : fehéres, és ragyog, villog, szikrázik. Messziről feltűnedeznek a különös színű afrikai hegyek : fényes sárga, okker meg rózsaszín foltok a tenger meg az ég kettős kékje között.

Az első impresszió, amikor erősen látcsövezve szemügyre vettük a partot : akár Málta felé tartanánk. Ugyanaz az ég, az a tenger, s közelebbről az a villogó fehér háztömeg. Az első, amit messziről jobban kiveszünk : a régi Karthago helyén épült székesegyház, a Szent Lajos-kápolna, s a fellegrvár, a Byrza. A tengeren kétfelé hajló, kettős szárnyú fehér pillangók : afrikai hajlottorrú halászcsonakok ; langyos, csendes víz, smaragdzöld ragyogással. Elérjük a tuniszi öbölbe vivő nagy kanálist s a régi kikötővárost : *La Golettát*.

A révkapitányság kalauz-csónakja elénk siet, a *pilót* felfut a kormányhidra s félgözerővel, lassan, jó egy órai baktatással ballagunk be a tuniszi kikötőbe. A csatorna töltésén velünk egy-gyorsasággal ballagó bugyogós francia munkások ; a mocsárban búsan gubbasztó, hosszú nyakú, görbe csőrű flamingóhad meg tarka vadkacsa-csapat.

Végre partot érünk ; a hajót elárasztja egy egész sereg szerecsen ; — rengeteg furcsa az első benyomás, amikor hirtelen száz hatalmas szerecsent meg arabust lát az ember egy csomóban és ingyen ! — hadarnak, tolakodnak, majd levernek a lábunkról ; állítólag tolmácsok, hordárok, csónakosok s állítólag franciául beszélnek ; nagy-lassan csónakra szállunk, s ime, a parton jó magyar szóval fogad egy felső-megyebéli honfitárs, mivel azonban a mi kompániánk lelke már erre is járatos, az ő kalauzolása nélkül indulunk be a városba.

Rongyos kis bódék, pontosan kockákba rakva

kiélikalmazott, derékszögben kereszteződő nyílegyenes utcákkal: ez Túnisz modern külvárosa. Egyelőre egy-napos tákolmányok: gipszfallal, nádfedéllel; rongyos kis kocsmák, tengerész-barok, hivalkodó borbélyműhelyek; egy hét alatt épültek, félóra alatt lerombolhatni: valamikor ez lesz a város legszebb villatelepe.

Befelé nyílegyenes *avenue*: az *Avenue de la Marine*; azután egy kis tér, közepén Jules Ferry rossz szobra; glédába ültetett pálma-allé, most épülő, félig kész villák, bérkaszárnnyák, paloták, egy tető alá kerülő szecessziós szép színház; csilingelő villamos és sok-sok arab. Ezután jó a kormányzó palotája, egy csinos parkban. Szökőkutak.

Hatalmas, szép kathedrális, belül egészen a máltai templomok képmása; de a két tornya még meg sincs kezdve. Tágas, kényelmes, szabad, világos és új itt minden és mindenfelé. Hosszú sor árkád a házak alatt; itt francia trafikok, párisi módra berendezett divatüzletek, borbélyok, modern, nagy, Pestéivel vetekedő kávéházak. Rendes fiáker- és hordár-állomások szóval: Európa és civilizáció mindenfelé.

Hanem egy negyedórai séta után, a *Porte de France*-on, vagy igazabban, az ő becsületes arabus nevén: a *Bab-el-Bahar*-on beljebb kerülve, hirtelen, egyetlen varázsszóra megváltozik minden; ott künn a modern kolonizáló francia élet, itt bent a régi, a sejtelmes, a bűvös-bájos Kelet.

Valami pompás maga a régi, nehézkes, hatalmas kövekből megrakott ó-kapu is; az aljában koldusok, henyélők heverésznek, sütkéreznek a napon; száz meg száz megrakott öszvér csilingel ki s be rajta; a téren, bent a kapu előtt, mindég ezer naplopó: siető, lebarnult európai, lassan ballagó, méltóságos arabus; hegyes süvegű, bugyogós s rengeteg terjedelmű zsidó menyecskék (a bő nadrag itt a zsidó asszonyok

ösi viselete) s fátyolos arabasszonyok, tarka ruhájú, szilaj járásu pusztalakó *tuarég*; vig és kavargó zaj, csacsik csilingelése, legények kurjantása, utcai énekes vontatott gajdja rohanja meg a bebukkanót.

Innen kezdtük meg a várost bebarangolni.

Mi volt a legelső impresszióm? Goethe mondása jutott az eszembe: nyisd ki a szemed, és nézz, nézz, nézz! — Itt minden kvadrát-centiméter új és teljesen más, mint a mit eddig láthattál. Más szín, más forma, más mozdulat, más világ. Itt más a szép és más a rút, más a jó és más a rossz, mint odaát Európában; itt tövestül-gyökerestül más az egész élet. Ez Kelet. Ragyog a napja, hogy majd megvakít; villognak a szinei, harsog a hangja; lenyügöz, elvarázsol, meghódít. Más itt az élet, jobb itt az élet!

Nekivágunk a girbe-gurba, keskeny, folyton kanyargó sikátoroknak. Tömérek csörgős, megrakott csacsi meg öszvér állja el az utat. Az apró, butikszerű boltok tele vannak tarka haszontalansággal: édességgel, illattal, selyemmel; másutt drága, szépséges szövetek, nehéz szőnyegek, illatos szattyán-bőrök. A kuckó közepén, lábát maga elé rakva, gubbaszt egy-egy méltóságos efendi; álmosan, nyugodtan nézi a körötte zajló életet; vagy dolgozik, vagy nem, mindenkép Allah akaratja szerint.

Az első, ami meglep és megkap: a sok gyönyörű arc. Apró bambinók, kis Ganymedesek, méltóságos cédrus-férfiak, festői ősz aggastyánok. Errefelé igazán Isten képére teremtetett az ember. Ugyanaz a meglepő érzés Itália után, mint Itália-népe — mondjuk — a havasi mócok után. Barna arcok. Tökéletes, finom vonások. Villogó, fekete szem. Keskeny, arisztokratikus kéz. Nyugalmas, előkelő mozdulatok. Járásban, szóban, gesztusban: megannyi született mágias. Ruhájuk is gyönyörű: fehér harisnya, nagy

sárga papucs, bő fehér bugyogó, tarka mellény, kék-bojtos török sapka. Aki már férfiszámba megy, a sapkája körül hatalmas fehér vagy tarka turbán; néha még e fölé a vastag gyapju burnusz. Gyönyörű ruha; mi ehhez képest minden mi szabó-művésztünk! Itt még a koldus rongya s toldott-foldott kecskebőr-köntöse is festőibb, mint az első londoni cég evening-dresse.

Hát így jár-kél ez a nép, magasra emelt fővel, derült, villogó szemekkel, mint megannyi triumfátor. El-el suhan közöttük egy-egy bő burnuszba burkolt, homlokig-szeméig sűrű fátyolba rejtezett hajlingós testű nénike. Lopva ha látjuk egyik-másik csodálkozó, búvós-bájos tekintetét. Milyenek lehetnek ezek! Milyen szépség lehet az anyja ezeknek, — vagy legalább lehetett valaha, fiatalságában! Nem látunk egyet sem; aki fátyol nélkül jár Kelet utcáin: arcán hordja a gyalázatát; homlokán, két orcáján, gödrös állán a beégetett rózsza meg lilium: mindenki tudja, mit jelent.

Terv nélkül barangolva bejártuk a bazárokat. Hosszú-hosszú keskeny sikátorok; néhol kőboltozattal, legtöbbször deszkával fődve; a deszkaszálak közt egy-egy ujjnyi résen beragyog a napsugár, oda süt tarka sávós fénye a rossz kövezetre; két oldalt meg apró kuckókban a sok kereskedő. Egy jó félóraig csupa nyerges meg bőrös bolt; rézveretű sárga- meg vörös-bőr tarisznyák, sallangos kantárok; fehérbőrből való, ezüsttel, arannyal himezett táskák, gyönyörű övek, s a jó Isten tudja, még mi minden. Egy félóraig ismét új világ: szőnyegek, kendők, burnuszok, kaftánok, turbánok: a szabók negyede ez. Tele a kis utcai kuckó drága himzéssel, egy legény betessékeli az embert (akár nálunk a jó vidékieket a külső-keresepesi-úton); viszi a hosszú folyosón be, a belső, az

emeleti tündérvilágba. Hogy ott mi van, el se mondhatni! S nem csak értékre; egy ilyen boltban több izlés, több művészet van, mint minden mi secesz-sziós-műiparunkban. S furcsa: az egész múzeumot (mert múzeum ez valamennyi, nem bolt) egy apró, tíz esztendő, nagyszemű kis arabus őrzi; az is ott alszik az ajtó mellett egy kecskebőrön. Az üzletvezető prédára készen leselkedik a földszinten; ügyes és ravasz; tud tíz nyelven, hadar, mosolyog, megsimogat, licitál önmagára, esküdözik, s a végén, ha a jámbor s avatatlan honfitárs a tíz frankos terítőt huszonötre „lealkudva” megveszi: gyerek módra szembe nevet, táncol, ugrál, mint egy hat esztendő kis fiú. Mert gyermek itt minden ember; a nyolcvan esztendő vén gitáros a tizenöt éves fiú szenvedélyével pengeti még a húrokat, s a gyermek ártatlan, boldog együgyűségével várja az örök nyugalmat. Hogy kacag ez a derült, csendes, boldog világ a mi nyugoti izgalmas, fárasztó, nyomorult kapaszkodó életünkön! Mit értek el, szegények? — ezt mondja minden lépésük, minden mozdulatuk. Nem többet ér-e az én életem, nem boldogabb-é, mint a tiétek? Nincs-e igazuk? vajjon nincs-e?...

Ám akkor nem filozofáltunk így, hanem róttuk a bazárokat egyre-másra. Parfümös bazár, tele bódító illattal s harminc fokos meleggel. Indiai bazár: ébenfamunkák, szépséges elefántcsont betéttel, pehelykönnyű sálók, rézveretek, amiknek a kikalapálása ki tudja, hány hét munkája; lámpások, füstölők, fegyverek. Azután, kissé kijebb, a fűszerezések sora. Zsákokban a sok illatos, erős, orrfacsaró fűszerszám: fahéj, ceyloni bors, curry; mindegyik bolt előtt a roskadásig megrakva egy-egy teherhordó csacsi; néhol végigbaktat mellettünk egy tevéske is. Azután egy egész utca: lacikonyha; tele zabáló vagy pihenő koldus-

haddal; sok közöttük a vak, sok a félkezű s egyéb nyomorult csonka-bonka.

Nem győz az ember betelni mindezekkel. Hónapokig lakhatnám itt, mindennapos sétám volna ez a bazár negyed; járnám órákhosszat sikátorait, ahol ember és állat egymás hátán szorong; álldogálnék elhagyott kis közeink, nézve, hogy vésődik be a fehér házak éle a mélységes kék égboltozatba, végig járhatnék egy utcát, egy bazárt akár százszor is, s bizonyos, hogy minden forduló vetne valami újat a szemem elé.

Betértünk egy arab kávéházba is. Hosszú folyosó; a végén egy kis terem, innen ismét két-három kisebb folyosó-féle. Két oldalt a falaknál alacsony, fehérre meszelt téglapadka; jó széles, akár a mi falusi sütőkemencéink, s egy gyékény-szőnyeg, egy arab-szőnyeg, párna meg alacsony réztálca rajta; ide kuporodva issza édes kávéját, szívja apró ópiumpipáját vagy hosszú, kaucsukcsövű narghilját az arabus. Mindenik szőnyeg alatt az alacsony falban kis, kemenceszerű mélyedés: ide raknak egy-egy izzó szénnel, illatos olajjal, tömjénnel meghintett nagy vörösréz melegítőt, ha beköszönt a *zord* idő, s leszáll a meleg — lehet — tiz-tizenkét fokra is. A kávéházban egy-két öreg arab bóbiskolt; komolyan, méltósággal köszöntöttek; fekete hajukban, a jobb fülök mellett, mindegyiknek volt egy bódító illatú fehér virág-bokréta.

Valahogy eljutottunk a bey palotájáig. A fenséges úr — mindmáig Tunisz címzetes fejedelme s hatszáz spáhi rettenetes ura (ennyit hagytak meg a hatalmából a franciák) — ilyenkor a villájában, *La Marsá*-n mulat; hetenkint egyszer jő be patriarkális módon igazságot osztani; de ma bátran járhatjuk palotáját. (A palota neve *Dar el Bey*.) Gyönyörű épü-

let: telis-tele tarka tuniszi majolikával: zöld, sárga s kék színben ragyognak a folyosó-falak; pár terme, főkép egy fehér gipsz munkájú csipkés előszoba, egy vörös-zöld színű tanácsterem, s a vörös-arany-szín nagy ebédlő: páratlan művészi dolgok; nemcsak előkészítenek az *Alkazár*ra s az *Alhambrára*, de bátran sorakoznak ha nem is melléjük, nem is sok gráduossal utánuk. A vezetőnk, egy köpcös nyájas úr — háremőr vagy miniszter? — fölvezetett végül a palota lapos tetejére, a *mirador*-ra is. Délajt lehetett. Az égen nincs egy leheletnyi felhő, mélységesen kék az, amíg az ember lát; a sok tetőtlen, lapos ház vakítón ragyog a napfényben: az egész város egyetlen villogó fehérség, a míg csak a ház tart; utána a párát lehellő zöldes-kék golettai öböl. Egy-egy magas minaret: fehér falába ragyogó zöld majolika van berakva; együgyűn egyszerű s frappáns hatású összetétel; a minaretek alakra, konstrukcióra, magas, nyitott ablaku felső toronyrészeivel előképei Velence kampaniléinek. Itt-ott egy-egy fehér kupola, pár emelet magasságu hajladozó pálma, s kinlódó, senyvedő szürkészöld olajfa.

A festő, aki mindezt le akarja festeni, csak három színt hozzon a palettáján: fehéret, zöldet s ultramarint; kitelik ennyiből is.

Nagy-fáradtan végre leballagunk a bey *mirador*járól. A folyosókon cifraruhás, puskás-szuronyos katonák; guggon ülő, várdogáló panaszosok, tanuk; messzi vidékről jött vad arcu, durva köntösű tuarégok; kint a palota előtt tevék, kincset érő arab paripák; egy-egy apró gyerek vigyáz rájuk, míg gazdájuk a palotában kijárja a maga igazát.

A palota előtt fut a városi villamos vasút; ez, szakasztott mint nálunk, épen akkor nem jó, amikor várjuk; jó tíz perc múlva végre feltűnik egy

Isten tudja milyen lámpásu „körforgalmu“ kocsi; bent egy padra szorulunk egy hatalmas turbánu, óriási aranygyűrűs fekete efendivel, aki nyájas mosollyal üdvözölt s homlokhoz emelt kézzel búcsúzott; végig futva körben az egész régi várost, visszaértünk, ahonnan kiindultunk, a *Bab-el-Bahar*-hoz.

Egy kis órai pihenés és ebéd a *Gigino-hotel*-ben; utána rendes európai kávéházi szieszta, amiben arab csak a kávé, meg az arabus fiúk, akik a fejünk felé kifeszített nagy vitorlákat buzgón lóbázva, utánozzák Eolust, a szelek atyját.

A délutánt a bardói muzeumra szántuk. *Bardó* jó negyedórányira van a várostól. Igazi látnivalója csak kettő van: a bey palotája s a melléje épített múzeum: a *Musée Alaoui*. Maga a palota csak régi, arabus részében érdekes; szép fehér lépcső vezet fel ide, két oldalán ásító, mosolygó, vonító kőoroszlánok; van pár gyönyörű udvara, szökőkútakkal, majolikás folyosókkal; ott azonban, ahol a jámbor bey az ő nagy civilizált-voltával kérkedve, ócska bécsi virágos szőnyegekkel, kopott plüs-karosszékekkel, rossz talián festők császár-portréival, párisi órákkal tömte teli az idéetlenül tarka-barka barok szobákat: legfeljebb mosolyogni tudunk, s egyáltalán nem imponálnak hálószobájában az ágy két oldalán méltósággal ketyegő genfi órák, a megunt barok cirádák, szóval: az agg Európa; de van itt mégis pár terem, a hol még Kelet él; ezek igazi csodák.

A palota felhagyott háremének helyére került a múzeum. Legértékesebb látnivalója kétségtelenül a sok-sok ragyogó mozaik. Ezek, azt hiszem, a legépebb s mindenesetre a legfrissebb színű mozaik-maradványok a római időkből. Óriási, egész termet betöltő mozaik-felületek, csaknem teljes épségben, alig pár tenyérnyi folt híján; gondos, vidéki munka;

nem oly szépek, mint a rómaiak, de valamennyi friss, eleven: mintha tegnap csinálták volna. Mikor volt az ő tegnapjuk! De romjaiban beborította a száraz, meleg, finom afrikai homok; beborította s úgy elpakolta, s úgy oltalmazta ezer esztendőn keresztül.

A múzeum főterme volt valaha a hárem főhelye: hatalmas kupolás, csarnokos terem; földjén egyetlen óriás mozaik: a középén Neptunus, körötte egymásba fonódó körökben egy-egy vízi istenség: tritónok, najádok, vízi nimfák. A falakon nagy kockákban, hosszú sávokban tömérdek vadászati s halászati jelenet, szintén mozaikban; pálma-ligetes római villák, akár a mai campagna majorjai; sok halfajta, rák, polip; tusakodó vaddisznó; hálós fürjvadászat; kocsizó pásztorok, szóval: az egész réges-régi provinciabeli latin élet.

Mikor kiértünk a múzeumból, körüljártuk az egész palotát, s elnéztük, mint pusztul, micsoda feltartóztathatatlan bizonyossággal. Mint valami leégett falusi csárda, teteje-vesztett; fala itt-ott félig megrepedezve, félig romban; az újjnyi, tenyéryn timeréken csak úgy fújja be a homokot a tenger felől lengedező erős szél; egy-egy tetőtlen terme: akár egy elhagyott pajta; por, piszok, pusztulás minden felé. Az anyaga persze nem állja az időt: vályoggal vegyest rossz téglafalak, de még rajtuk a ragyogó sárgás-zöld majolika egy-egy rongya; itt-ott még van valami azokból a tündércsipkékből, amiket rózsaszinre, vörösre, sárgára fest a beözönlő napsugár. Így járhat megtépett koldusruhájában a birodalma vesztett tündérkirályfi.

Az egyik pajtában két-három arab fiú gipszet formált, fúrt, faragott; a közöket apró színes üvegdarabokkal rakta ki; ablakok fölé kerülnek ezek, s a nap beszűrő fénye rajtuk süt be a szobába. Hát

épen ez a legcsodálatosabb az egész keleti építésben : anyaga legtöbbször ugyan hitvány : vályog, fa, meg gipsz ; csodák-csodája, hogy tud néhol századokig dacolni az idővel.

Este felé kocsiztunk vissza a városba. Szénagyűjtés ideje volt : két oldalt hatalmas szénakazlak, megrakott nagy boglyák ; egy-egy pillanatra akár Kecskemét vidékére képzelhettük volna magunkat, ha a hanyatló nap erős fénye, az útszéli pálmák, az apró csacsikon baktató arabusok nem mondanák, micsoda messze szakadtunk el onnan. Az ősi, s teljes épségben megmaradt római vízvezeték hatalmas íve alatt egy kopott, ócska landauerben valami kilenc arabus tartott pihenőt ; jutott még a kocsi tetejére is. Micsoda furcsa kontraszt volt e lóra született nép ebben a nyugalmas, nyárspolgári bús döcögőben !

Mikor az *Árpád* éjfél tájt elindult Algir felé, a fejekben egyre kergette egymást a sok új kép, új impresszió. Ez a nap tanított meg arra, hogy *van* Kelet.

Algir.

Tunisztól Algirig : egy teljes nap tengeri út. Pompás augusztusi meleg nap, de éppen nem az a pokoli hőség, amire Afrikában vártunk, s amivel ijesztgettek. A tenger, hiába, a legjobb hőmérséklő. Az *Árpád* folyton a partok közelében halad ; kietlen, lakatlan hegyvidék ; a térképen jelezve van ugyan néhol egy-egy falu meg város ; a valóságban : sehol, semmi ; jelentéktelen, meghuzódó kis kolóniák lehetnek ezek. Sehol városok tornya, mint az olasz partokon, sehol még világítótorony se ; a hegytetőkön sötét erdők, sűrű bokrok ; ember kezenyoma sehol, de sehol.

Estére sűrű pára szállt fel ; ragyogó lila köd száll a rózsaszín hegyekre ; a tengeren meg a naplemente valami fanasztikus ! Hány színe van ilyenkor a napnak, hány színe a víznek ! Most bágyadt sárga szín ömlik el az egész tengeren, váltakozik ez azután az opál minden színárnyalatában : vérvörös meg halaványzöld, lila, meg haragos barna ; egy víziós piktor lázas látomásai ezek. Percről-percre változik. S lejjő azután, gyorsan, átmenet nélkül, a holdvilágos est. A ködön át, mint egy nagy ezüst tányér, villog a hold, csaknem teli fényében. A köd mind sűrűbb ; a hajó meglassítja futását ; a nedves pára mindenüvé lerako-

dik; tele véle az ember ruhája; só lepi az ágylepedőt, a párnát, a hajókorlátokat; félálomunkba behallik a figyelmeztető örökös köd-tülkölés; éjfél tájban vagy egy jó félórára tanácstalan meg is állt a bús hajó. Ezek a percek a legkínosabb izgalom percei; nincs nagyobb ellensége a hajónak a sűrű ködnél: soha sem tudni, mikor kerül sziklazátonyra az egész hajó; izgatott a legénység, s szegény kapitányunk is. Hajnal felé végre felszállt a köd; reggelre lassan kibontakoznak az algiri partok.

*

Nyílegyenes part; pontosan kimért, lankás serpentinek a kikötő közelében; tökéletes szabályosággal épült háromemeletes kockatömegek; oldalt a hegyháton apró tarka házikók, bolondos össze-visszaságban — a régi városrész nyomorult kis emléke — ez az első algiri impresszió. A Keleten győzedelmeskedő Nyugat képe ez. Nem nagyon örültem neki: ez a marseillei, nápolyi kép istenbizony nem ide való. Nagyon is francia, nagyon is modern.

Az első városi impresszióink is ilyen. A kikötőben van az algir-tuniszi vasút állomása is; mindenfelé tologató lokomotivok, most szedelődző hajók, rengeteg terheket cipelő szerecsenek: a rendes déli kikötői kép, csak a sok fekete, meg fent, a parton a hatalmas pálmásor sejteti a keletet. Árkádos háromemeletes paloták hosszú sora; a tenger felé hotelek, modern vendéglők; a befelé eső párhuzamos utca: a korzó, sok csinos, modern bolttal: a mi váci-utcánk képe mása. A *marináról* (a felső rakodóról) nézve az alsó part egy örökösen mozgó nagy fekete hangyaboly; aki nem szerecsen, azt is megfesti az örökös szénpor meg korom.

Az első látnivaló : a *Place de gouvernement*. Tágas, hatalmas tér ; azt hiszem, egy elsőpörtl kis városrészsiratja.

Középen az orleánsi herceg szobra ; gyenge francia munka, de már oly szép zöld patinával van bevonva, amilyen csak erre lent délen terem. A sok modern ház közé élesen, impozáns-mód ékelődik egy hatalmas faltömeg : a halász-mecset, a *Dzsáma el Kebir*.

Jó pár méternyire feltöltötték körüle a tért ; akár pincébe siettünk volna le. Ez volt az első mecset, ahová — hitetlen lábunkra bő papucsot húzva — becsoszogtunk.

Belülről felettébb egyszerű. A fal köröskörül méternyire be van vonva gyékénnyel ; rajta véges-végig, dehogy arab : a legolcsóbb bécsi virágos szőnyeg.

A falak arab abrakadabrákkal telepingálva ; a menyezetről hosszú sorban lógnak a hat koronás, közönséges petróleumlámpák ; van egy-két csinosabb szószek, hatalmasabb oszlop, művészi munka azonban nincs az egészben. Bent egy-két buzgó muzulmán mezítláb, a földre borulva imádkozik ; egy-két még áhítatosabb, de nyilván nagyon fáradt hívó nagy nyugalmasan elterülve alszik.

A térről vitt ki a villamos az algiri Svábhegyre, a *Mustapha supérieure*-re. Az utcák, amiben végig csilingelt, akár ami most épült terézvárosi modern utcáink, hatalmas és unalmas épületek : bíróságok, iskolák, kaszárnyák. Ezután jó a villa-negyed ; ezek okos módon megtartják az arab házak pár tipikus vonását ; frissek, kedvesek, ragyogók. A meszelt falakon végig fut egy sor rózsaszín vagy zöld majolika sáv ; az ablakok patkós-nyílásúak, felettük kiugró kis zöld

eresz; nevet egy-egy ilyen kis villa, amint a buja kertekből az útra kikandikál. A hegytetőn van egy hatalmas angol hotel: a *Splendid*; a gazdája önként ajánlta a napi hat frankos teljes úri penziót. Igazán, ide kell jönni takarékoskodni.

Ebéd után a hotel terraszán feketéztünk. Előtünk Algir bűbajos panorámája, a maga fehér háztömegével, s a végtelen kék tengeröböl; a kikötőben a rengeteg hadihajó nem nagyobb, mint egy-egy kis gyerekjáték; a sík tengeren egy-egy pihenni leszálló fehér pillangó a kettős vitorlájú halászbárka. Messzilátóval kivehettük az *Árpádot* is. Mélységes csend, csak a sok miriád tücsök fújja víg muzsikáját.

Délután ismét kirándulás a villámoson Algir botanikus kertjébe: a *Jardin d'essai*-be. A nagyvárosok sablonos külvárosain sietünk kifelé; szegényes négyemeletes házak, zúgó gyerekhaddal; apró kiskereskedés, kaszárnyák, vasutállomások, útszéli apró kocsμάk.

Egy fordulónál hosszú sorban huszárok vitték úsztatni a lovaikat; beláthatatlan sor csupa fehér arab paripa; rajtuk — be másképp ülik meg, mint a mi huszárjaink! — barna képű francia gyerekek.

A *Jardin d'essai*: Algir fővényszertje, rengeteg méreteken, a dél minden növénycsodájával. Valaha undok mocsár volt; a franciák kiszárították s tündérligetet csináltak belőle. Három párhuzamos, hosszú, széles főútja van: a pálma-, a platán- s a bambuszallé. Hanem ezek valósággal csodák: toronymagas sudár pálmák, amiknek a derekát hárman sem birtuk átfogni; egyetlen levelét legkisebb számítással tiztizenegy méterre becsültük; hajladozó, derék vastagságú, égbenyúló bambusz-nád-lugas; óriás levelű, sárga törzsű nagy platán. Van itt külön platán-iskola, pálma-képezde s tea-intézet is. Tömérdék tropikus

virág, kaktusz, lótusz, amerre csak a szem ellát, az orr érez; summa summárum: tündérliget ez.

Estefeled gyalogosan megjártuk a felső várost is. Bizony, itt is nagyon sokat pusztított már a városrendező francia csákány. Én még a kis gellérthegyi fecskefészkeket is sajnálom; bizony bús itt is látni, hogy a turbános-burnuszos arab négyemeletes bérpalotákban lakik.

Nem is érzik már jól magukat; lent, a modern városban nem sok járja az utcákat; itt fent — még nyüzsög-mozog a tömegük; egész utcasorok: a *rue Randon*, a *rue de la mer rouge*, a *rue arabe* tele van velük; ott ülnek apró kuckóik előtt, a felfelé vívő lépcsőzeten (ezek az utcák t. i. mind lépcsősek); dolgoznak, varrnak, foltoznak, árulják a maguk apróságait; zaj is van alapos — enélkül az arab életet el se lehet képzelni, — de valahogy elkényszeredett ez az egész; önkéntelenül megérzik, hogy itt már nem ők az urak, nem még annyira sem, mint Tunisz fele.

Az emberek se azok, mint ott; sok itt az ópiummegnyomorította hülye tekintet.

Fent, a *Kasba*, a fellegvár táján, zigzugos sikátorokban fabalkonos, farostélyos házikók; a rostély közül kikandikál egy-egy miniummal kifestett liliumjegyű ártatlanság...

Sok össze-vissza futó lépcső után felértünk a hegytetőre.

Gyönyörű innen is a kilátás, de ami a magyar szívet megdobogtatja: egy plakáton (Saxlehnerén) törökverő *Hunyadi Jánosunk* neve. János apánk, hová, s hogy jut el a te dicsőséged!...

A következő napokon pár gyönyörű mecsetet, az érseki palotát, az arab stílusban épített nagy ka-

tholikus katedrális, s a kormányzói fényes palotát „tapasztaltuk meg“.

Legszebb az érseki palota : udvara s egy-két terme gyönyörű arab részeket tartogat fenn. Szépséges majolika-munkák ; csipkézete márvány és gipsz ; fent az emeleten művészi farács : előhang az Alhambrához ez az egész épület. Egy kis Kelet ebben az Afrikába szakadt délfrancia modern városban.

Orán és Melilla.

Algir után az Adria-hajók első állomása : Algir tejtestvére, a másik nagy francia gyarmatváros: Orán. Nem több, mint egy éjszakai út; kis félnapos hajóstáció.

A város egy hatalmas hegy aljában, maga is magas hegyháton fekszik. A hegy legcsúcsán, messze-messze elláthatóan, épen mint Algirban a *Notre dame d'Afrique*, egy hatalmas kathedrális, óriási fehér kereszttel a kupoláján: a *Santa Cruz*. A hegy alján a kikötő.

A félhegyoldalt kivágták rakodónak; messziről a simára szelt sziklatömeg a maga színes kőzet-rétegeivel olyan, mint valami óriás gyermek megkezdett Dobostortája. Széles, szép *porto*.

A megszokott zűrzavaros kikötői lármába egy új hang vegyül, ami oráni specialitás: az egymás elé fogott hetes, sőt nyolcas teherhordó öszvérfogatok, mik fülsiketítő csilingelés közt, óriási kerekű taligán cipelik fel a gabonát, az olajos hordókat. Az élet csaknem minden tekintetben európai; arab észrevehetőleg sokkal kevesebb, mint Tuniszban, vagy akár Algirban.

Rövidre volt szabva az időnk; nincs is sok

nézni való. Egy rövid séta a városi múzeumban, hol, mint Tuniszban, a legtöbbet érnek a régi római mozaikok; bepillantás Orán gyönyörű régi mecsetjébe, a *Mosque du Pacha*-ba; kocsizás a modern, Párizst mímelő nyílegyenes boulevardokon, a tágas, pálmás tereken; egy-két szobor megnézése — a legszebb a főtéren van: a Sidi Bahrún hőseinek emelt hatalmas emlékoszlop, az 1845-ben itt veszett francia katonák emlékeztetere — kóborgás az ú. n. arab negyedben — szabályos vályog-kockák, a benszülöttek tanyája — meg a kis városi parkban: Orán ezzel ki van merítve. Rendes modern francia város: párizsias restaurantok, kávéházak, brasserie-k; villamos vasút mindenféle; szinte idegen számba megy utcáin az arabus.

Egyben azonban Orán páratlan: az a kilátás, ami innen a tengerre meg a hegyekre nyílik, egyetlen az egész világon. Nehéz még csak próbálkozni is a leírásával, s emlegetni a rózsaszín hegyeket s a halavány-kék végtelen tengert; ehhez foghatót nem ad sem Capri, sem Nápoly.

Van ennek a képnek minden mástól elütő eredeti vonása is: a *Santa Cruz* hegyén, *Mers-el-Kebiren* van egy erősen behorpadó mély nyereg; ez, úgy látszik, a szelek kapuja: folyton repíti ezen keresztül, mintha finom rózsaszín fátyol szállna a légben, a rózsaszínbe, lilába játszó tenger-párát, gomolygó, apró felhőcskéket. Meseországba illő kép!

Esti induláskor háromszáz arabust szedett föl a hajónk.

Hosszú raj csónakban, csapatostul jöttek; egymás hátán, botorkálva tódultak föl a meredek hajólépcsőn; a fedélzeten nagy zajt csapva, matrózzal egymással örökösen veszekedve, hamarosan szétszéledtek, s földre teregetve rongyos pokrócukat, kis időre nem volt zúg, arabus nélkül.

A hajóhídnál a másodparancsnok elszedte tőlük a hajójegyet, s mi furcsa meghatottsággal olvastuk e bilétákat: az Adria-plakátokon kívül e felemás magyar-olasz hajójegyek hirdették egyedül a magyar szót Észak-Afrikában.

Egy piszkos ruhájú, nádpálcás, nagy szalma-kalapos, mezitlábos gentleman sorra vizsgálta az új utasokat, meg az útleveleket; utóbb kiderült, hogy ez az oráni francia rendőrség egyik fődetektívje.

Mindegyik arabus hátán tömött bőrtarisznya, a kezében meg villogó sarló: aratni voltak. Ügylátszik, minden búzatermő Bácskának megvan a maga Zólyom vármegyéje: ezek Oránnak a tót-napszámosai; napi hajójáró földről jöttek ide Melillából, egy részük még messzebbről, valahonnan Tanger vidékéről, s most az *Árpád* miattuk tér el rendes útjától, s megy, mielőtt Malagába menne, egy rongyos kis észak-afrikai spanyol gyarmat-városba, amit egy hónapban ha egyszer érint hajó: *Melillába*.

A hajóról leszedték a tarka lobogódísz — Ferenc József születésnapja volt aznap, — kint vagyunk a sík tengeren, már alig látszik Orán hegyfokán, a *Santa Cruz* tornyán az óriás kereszt (hogy eljutott ide is!); arabusaink is elhelyezkedtek valahogy. Tele van velük az egész hajó; hiába két oldalon a magyar-olasz hirdetés, hogy „ezen túl csak első osztályú jeggyel szabad járni“, meg hiába a matrózok káromkodása is: az arabus nyugalmasan mindenüvé letelepszik szőnyegével, elöszedi a tarisznájából hagymáját, hús vizü fehér agyag-kancsóját, apró ópium-pipáját; előkerül valahonnan egy nagy, lapos, agyagból való tűzedény is, s kis idő múlva áll a lakoma. Annyijuk között csak egy asszony van, egy szegény berber asszony, két kis gyerekkel; ennek valahol hátul a hordók közt, vitorlából tákoltak egy

kis kalibát ; ott ül, szónélkül, szemig föl huzva piszkos fátyolát, dehogy nézne férfi szemébe.

Mikor a kapitányi híd közelében eluntuk a vacsora utáni sziesztát, végig botorkáztunk az arab táboron. Teli fényében ragyogott az afrikai hold, — annak is más a színe, fénye, mint a sápadt mienknek idefent ; ott se aludtak. Elnéztük, mit csinálnak. Már vége volt itt is a vacsorának ; itt-ott még szürcsölgették a feketekávét, nagy részük pedig már rágyújtott a gyöszünyi kis fémpipára, amiben az ópium rejtetget boldog álmokat. Volt, aki nyájasan megkinált, s igen értelmes gesztusokkal magyarázta, micsoda boldogság, ha a hetedik mennyországba jut tőle az ember. Néhányan pipaszárhoz hasonlatos kis fekete facsóból jófajta tubákot hintettek a tenyerükre ; más a pénzét számolgatta, lassan, gyerekes módon olvasva kézből kézbe a jó francia ezüstöt ; azután meg cigarettáztgattak, félébren, félálomban. Valami magasabb helyről, a raktár hatalmas vassfedelén egy őszszakálu arab bús nótákat ver ki egy gitárféle kezdetleges zeneszerszámon ; körbe ülik, búsan dudolják utána az egyhangú melódiát, s tompa dobszóval, halk tapsolással kíséri némelyikük. Messzi ezektől egy másik csapat mesét hallgat ; ömlik a szó a jó arabus ajkáról, a hallgatók arca meg maga a megtettesült figyelem : így hallgatják az öreg dajka meséjét a kis falusi gyerekek. Észrevesszük azt is, hogy alig van, aki ekkorára elő ne szedte volna hosszucsövű puskáját, amit eddig bő burnusza alatt rejtegetett, mert a hajó, ha nem szállit is fegyvereket, elnézi, ha így utólag derül ki a naiv turpisság ; most már tisztogatják, fényesítik, meg élesítik a görbe töröket. Furcsa aratásuk lehetett ezeknek, hogy így puskával a félkezükben készülődtek rája. Épp így védhette a szegény magyar is a búzáját a harácsoló töröktől, ahogy ezek

arattak most a francia gyarmatosoknak a rablásra le-lecsapó kabil törzsek előtt.

Hajón a szárazföldi boldog, ha szerencsétlenségről-miről beszélgethet; a komor sejtés hangján szólottam hát kísérő főgépész barátunknak: „Nézze, vannak vagy háromszázan, puska meg tör mindegyiknél, ha most bolondmódra eszükbe jutna, hogy ránk törjenek, mit csinálnánk husz-harminc revolverrel ellenök?” Rám nézett, megmosolygott, azután lehajolt a hajó két oldalán körbe futó karvastag vízvezetéki csőhöz, a melyikből minden reggel, amikor a fedélzetet végig mossák, pompásabban esik az erős tuss, mint a leghatalmasabb rudasfürdői zuhany. „Uram, egy csapot kell csak lent, a kazánnál megfordítani, s ezekből a csövekből forró víz öldösné az arabusokat”. Nyugodtan mentünk hát aludni: nincs, aki bánthat. A kabinba lassú hullámcsobogásba még sokáig behallatszott a dobszó, a tapsolás, meg az egyhangú, végtelen melódiák, amit Európa minden népe közt talán a magyar ért meg s érez át legjobban. Félálomban, mintha a falusi szolgáló bús nótája hallanék be a konyhából.

Reggelre *Mellila* előtt ébredtünk föl. Erről a Marokkóba ékelt kis észak-afrikai spanyol rabkolóniáról keveset tud a Baedeker meg a világhistória. Az utikalauszok legtökéletesebbike, a Murray-féle utikönyv két sorban végez vele; valamivel bővebb a németek hivatalos révkönyve, a hajóskapitányok használatára való *Pilot*, amelyik egyik legutolsó, idei füzetében nagy jóindulattal figyelmeztet, hogy itt eleséget s vizet találhat ugyan a hajós — keveset és rosszat, de találkozhatnak hébe-hóba pirátakkal is, akik — főképp a kisebb vitorlást — szolgálat ürügye alatt meglepik s hamarosan kifosztogatják. Egy-két évtizeddel azelőtt Lajos Szalvátor herceg expedíciója még formálisan csatát vívott egy rablócsapattal.

Alacsony hegyháton, sziklákon épült a kis, négy-ötszáz esztendőös spanyol város. Kikötője természetesen nincs, de nincs — ami már felötlő — számba vehető arab városrésze se. A partja sziklás, zátonyos; a hajó jó negyedóránnyira vetett horgonyt. Piros-sárga zászlós csónakon jó a spanyol finánc, utána hosszú rajban a sok csónak; mikor a partraszállást nagy ceremónia után megengedik, ügyetlen zűrzavarban egymás hátán zúdul le beléjük a sok arab. Közöttük valahogy partra jutunk mi is. Hatalmas falú, erős bástyás város. A tengerpart közelében a kapuk előtt régi arab piac, meg egy félig-meddig modern vásár-csarnok, magyarán: szellős kofa-szín. A parton tömerek ember meg gyerek, akiknek körülbelül akkora szenzáció lehet a ritkán látott hajó, — egy hónapban egyszer ha vetődik erre egy — mint a harmincas évek elején mifelénk a bécsi. Kanyargó hegyi úton lehet följutni a felső várba. Erős vasalású régi kapuk; fölöttük fehérre meszelve V. Károly oszlopos címere (Herakles két oszlopa), a büszke jelszóval: *Plus ultra!* Lapos fedelű, tarka-barka kis házak; egy-két kis rövid-árú kereskedés; ember az utakon alig egy-kettő. Néha-néha egy fordulónál előbukkan egy-egy furcsa csapat darócruhás, borotvált emberek huznak fölfelé valami szekeret, mögöttük szuronyos puskával egyetlen piszkos ruhás, rongyos sarujú spanyol katona; megértjük, hogy Melilla spanyol rabgyarmat, ahová — mint valami klimatikus fürdőre — deportálják a hispániai zsványok színe-virágát. Tíz-husz rabot kísér egy gyöngye kis katona. Könnyű megérteni, miért: nincs itt szükség nagyszigorú őrizetre; jól megőrzi őket maga Melilla. Előttük a tenger; napijárásnyira sehol, ahová csónakon menekülhetnének; a szárazföld köröskörül már Marokkóé; körülveszik a legvadabb törzsek, akik időről-időre — utoljára tíz esztendővel

ezelőtt — megpróbálják visszahódítani a vörös zászlónak; órajárásnyira befelé kezdődik a lakatlan sivatag fensík; hova meneküljön a szegény rab, ha szökni akar?

A város tele van katonasággal, félig kaszárnya, félig börtön; bástyák meg kazamaták mindenfelé; az utcákon aki jár, vagy rab, vagy katona. Szegények, igazi rabok ezek is. Melilla lehet a spanyol katonatisztek igazi Galiciája meg Boszniája, de nincs nálunk az a határszéli bús garnizon, ahol ennyire Robinzonmódra éledgélnek, mint errefelé. Látszik is rajtuk: bús magyar itten valamennyi büszke don. Örülnek gyerekmódra minden szenzációnak: az utcán — minden spanyol büszkeség és etiket dacára — rossz francia szóval hozzánk csatlakozott egy dús és kopott aranyfűzős főtiszt, s boldog volt, hogy megtudta, honnan jövünk, hová megyünk; segített szivart vásárolni — a spanyol trafikban kosarakban árulják, mint minálunk a zsemlyét, — velünk együtt válogatott ki pár képes levelezőlapot, vásárolt bélyeget, vitt a postaszekrényhez; közben minden barátjának megmutatott minket, levelező-lapjainkat meg a szivarokat is (ami még nem jelent annyit, hogy be is mutatott volna), s látszott, hogy ezt a találkozást még jóideig emlékeztében tartja a melillai bús garnizon.

A városvédő két hatalmas bástyán ócska, nagy, patinabevonta bronz-ágyuk buslakodnak; ezek is csak dekorációnak jók már. Ameddig a szem ellát, két szín: a világoskék tenger, s az okkersárga és rózsaszín szárazföld; sehol egy zöld bokor; valahol nagymessze árván két sudár pálma. Az izzó napfényben a tenger párájában reszket a rózsaszínű afrikai föld, s olyan színeket lát az ember, amit a szemének is alig hisz el, nem hogy festőnek hinné, ha lefestenék. Pedig alig van hely festőibb, mint éppen Melilla. *Caprira* emlékez-

tető meredek sziklafalak, mik között zugva csap föl a tenger, barlangokkal teli keskeny öblök meg fjordok; fent a várban természetes sziklahidak, hosszú alagutak, folyosók; minden fordulónál új meg új, szebb-nél-szebb kép; s azt hiszem, nem akadt még festő, aki idevetődött volna ezt lefesteni.

Délután mentünk tova, Malaga felé. Vacsoráját kivillant az első spanyol világítótoronyból a fény; kilenckor átmentünk a tavasszal itt elsülyedt *Buda* hullámsírja fölött; éjféltájta betértünk Malagába. A parton, most ültetett pálmaligetben egy kis nyári orfeumban még vígan csattogott a kasztanyett; első utunk ide vitt hát. Mivel azonban az orfeum Grönland örökös havától egész a forró szerecsen homokig — úgylátszik — mindenütt egyforma, erről nincs mit mondani.

Marokkó.

Több mint egy esztendeje már (1904), hogy egyre hozza a telegráf a nyugtalanító híreket a marokkói szultán birodalmából.

Hogy megingott a hatalmas úr trónja. Hogy kitört a lázadás ellene s a birodalom belsejében régóta dúl a harc, s a fanatikus nép lejő vad hegyei közül s táborba száll az új trónkövetelő mellett. Ha győznek, jaj az európiaknak, akik eddig a vörös zászló oltalma alatt, úgy ahogy békében éltek. *Fez*-ből, ami mégis jó néhány napi járásnyira van a tengerparttól, már is menekülnek és siet mindenki Tangerbe, mely — néhány órányira Gibraltártól — ha még annyira afrikai város is, félig-meddig mégis csak az öreg Európa figyelő szeme előtt van.

A mi napimádó magyar kompániánk épen azon a nyáron, amikor a lázadás kitörőben volt, járt ezen a forrongó északafrikai partvidéken; egy kadixi spanyol hajót várva, kis időre meg is lakta Marokkó legnagyobb városát, Tangert. Most ezeket a nyugtalanító híreket olvasva, sok minden jut eszembe, a többi közt a tangeri fellegvárban az a börtön, ahol rongyban, piszokban százával vannak örök rabságra együvé zárva azok a csonkakezű derék arab meg mór fiúk, akiket mind az európaiak ellen elkövetett bűneik

miatt zártak ide, töviben lecsapva előbb (mint nálunk Szent István idején) a bűnös jobbkezét. A nyomorultak, ha a börtönük rácsos ablaka mellett megáll az idegen, ki-kidugják csonka kezüket, a másokban pedig magukfonta gyékényből, sásból csinált táskákat kínálnak. A börtönőrük azt mondja, ebből élnek, amit így keresnek. Aki belenézett sötét, gyűlölködő szemükbe, érzi, hogy nem lesz tréfa, ha ezek valaha kiszabadulnak s görbe törükkel megkergetik az idegent.

Valóban, Marokkó még az egyetlen észak-afrikai tartomány, ahol ily lázadás lehetséges. A többit már mind leigázta Európa: Egyiptom az angolé, Algir, Orán a franciáé, Túnisz is már formálisan francia tartomány, Tripolisz meg félig-meddig az olaszé; csak Marokkóban lobog még büszkén a vörös zászló, szultánjuk zászlaja: ott még *ők* az urak. S ezt érzik *ők* is, érezzük mi is, akik kontinensbéliek arra felé jártunk.

A többi tartomány bármennyire más is, mint aminőt az európai szem megszokott, többé-kevésbbé exotikus látvány számba megy, melynek — érezzük — hogy mi vagyunk az urai; itt: minden lépés mintha ezer mérfölddel választana el Európától, minden óra befelé a tengerparttól századokkal vinne visszafelé; itt érezzük, hogy ez az élet nemcsak merőben idegen ránk nézve, hanem ellenséges, félelmetes is.

Tanger ennek a forrongó tartománynak egyik legérdekesebb városa. Keleti város, a maga ősi, vad eredetiségében. Talán épült benne egy s más az utolsó néhány évtized alatt; telefonjával, villám-világításával tán megpróbálta járomba hajtani a civilizáció, de nagyjából s egészben megmaradt annak, amit már hiába keres az utazó egész Észak-Afrikában: arab városnak.

Benne is van ugyan valami azokból az ellentétekből, mik oly jellemzők ezekre a városokra: az ősi arab s a modern európai kultúra izgató ellentéte; furcsa kontrasztokban megvan benne a réges-régi mór élet, meg a huszadik század minden furfangos technikai vívmánya; de még sem oly feltűnő, szinte bántó ellentétben mint másutt.

Túniszbán, Algirban, Oránban mindenekelőtt két, egymástól teljesen elütő várost ismer meg az utazó; a modern európai várost, valahol a kikötő közelében, három-négyemeletes palotákkal, fényes rakodókkal, nyílegyenes, pálmásoros bulvárdokkal, villámvilágítással, gyors villámos vasúttal, - nagy fogadók, fényes kirakatok, párisi módra berendezett kávéházak, orfeumok, modern szobrok mindenfelé, — meg egy zeg-zugos, szűk, csavargós utcájú, piszkos városrészt, valahol föl a hegynek, amelynek laposfedelű fehér meg piros, meg kék házikói úgy tapadnak egymáshoz, mint a fecskefészkek: ez a régi, ez az arab város.

Túnisz nagyjában síkon épült, s a modern város már csaknem körülfogja a régít; Algirban, Oránban a pusztuló arab városrész már csak a hegytetőn húzódik meg, s évről-évre bontja a rongyos kis kunyhók sorát a városrendező francia csákány; Tanger ellenben még legnagyobbbrészt ma is ily ősi arab város; európai városrésze nincs is; európai módon épült háza is mindössze egynéhány jó angol fogadó, követségi palota, meg egy-két utcásor, ahol az ideszakadt spanyolok éldegélnek.

Más ily büszke különbség: Tangernek nincs kikötője. Mihelyt egy-egy várost meghódított itt Európa, első dolga, hogy kikötőt rakjon; kikötőt a kereskedőhajók, s kikötőt hadihajói számára. Tangernek is volt kikötője; a volt szultán alatt egy angol társaság

kapott tiz esztendei engedelmet építésére. Építettek is, milliókat költve, derék, jó kis kikötőt; ám, amikor le-
telt a tiz esztendei koncesszió, a derék tirannus egy-
szerűen fölrobbantatta az egészet.

Kikötő nélkül pedig nehéz erre a mélyjárású
hajó dolga; két veszedelme van: a nagyon seké-
lyes, zátonyos, sziklával teli part, s a rengeteg hul-
lámjárás.

Nagyobb hajó csak egész csendes időben vet
horgonyt; akkor is megáll jó félóránnyira a parttól, s
az arab fiúk ugyancsak eveznek, míg eljutnak dióhéj
módjára táncoló kis csónakjukkal a hajótól a tengerbe
nyuló hosszú fatöltésig, amin azután a város kapu-
jáig jutni.

Ha pedig tánc van a tengeren, kevés part vesze-
delmesebb, mint a marokkói; a puha homokparton
— kitünő fürdő és lovagló hely! — a kis arab köly-
kök tönkre zuzott, partravetett halászbárkában játsza-
nak buvócskát; félesztendeje egy zátonyra jutott nagy
háromárbocos török vitorlásról hasogatják a tüzelőt,
viszik a szenet. Ilyen bús hajóroncs nem egy akad a
tengeri sárga tengerparton.

Más itt az egész élet, mint a többi afrikai *kul-
turállamban*. Az arab még méltóságosabban, még meg-
vetőbben méri végig a *frengit*, mint Tuniszban vagy
Melillában.

Egyet-mást eltanul az európai kulturából; ve-
szedelmünkre. A vállán még régi, gyöngyházberaká-
sos kovás puska, de az övében a görbe kés mellett
revolver, meg angol zsebóra.

Kiszolgál ugyan a keleti szolga néma ügyes-
ségével, de a lelke mélyén megvet minden európaít.
Vallásos, ami nála egyértelmű a fanatizmussal.

Algirban sorra járhattuk cipőre húzott papucs-
ban a mecseteket; egyetlen egy volt, az Abd-el-Rha-

man mecset, ahol megkivánták, hogy levetett saruval menjünk a szent sírjához; Túniszban még tilos a mecsetek látogatása; Tangerben egy sánta koldus a mankójával kergetett el, mert árnyékunk ráesett a mecset falára. Sokan is vannak itt; az említettek közt ez az egyetlen város, ahol csak elvétve látunk európaiat.

Túniszban a régi városban meg a bazárokbán még hemzseg a bennszülött, s van legalább háromannyi, mint európai, de már Algirban, Oránban szinte ritkaság számba megy. A kis cipőtisztító, ujságáruló arab csirkefogókon kívül bizony tíz európaira ha föl-tűnik egy-egy burnuszos, turbános, sötétarcú arab.

Tanger ellenben egész kelet; együtt van benne Észak-Afrika minden népsége: berber, arab, mór, meg a sivataglakó kabil és tuarég, csak európai van bizony elenyészően kevés.

Míg ott voltunk, kétszer volt nagy vásár. A városban kívül, a kapuk előtt egy nagy téren, a *sokón* tartják.

A szem nem győz betelni a sok néznivalónak a megbámulásával. Tevekaravánok, apró teveborjacs-kákkal. Eladó szamárcsordák. Nyuzottbőr-árusok. Lacikonyhák. Utcai borbélyműhelyek, ahol az egyetlen vaskos tincs meghagyásával kopaszra borotválják az arabust. Bőrművesek, rézművesek. Folyton csengető vízárusok, akik gyapjas kecskebőr-tömlőből kínálgatják a poshadt meleg vizet. Paprika Jancsik, akiket a nép vénjei, karikába állva, gyerekibb módon élveznek és tapsolnak, mint a mi hat esztendő fiatal óriásaink a városligetieket. Réztányéros, nyelvét öltögető, ugrándozó szerecsen bohóc. Lantot pengető, táncot járó, őszszakállú fekete énekes.

Közbe-közbe egy-egy vadabb tekintetű, még rongyosabb ruhájú mezítlábas-hajadonfős kis csapat;

a sátorrakó kalibok, akik hegyeikből jöttek le a vásárra, s talán most látnak először falbekerítette, erős kapus, magas bástyás várost.

A közbiztosság is más itt, mint Algirban, Túniszban.

Jellemző, hogy marokkói posta egyáltalán nincs; külön tartanak a hatalmak posta-agenciákat; egymás mellett van a város főterén az angol, francia, német meg spanyol postahivatal.

Algirban éjtszakákat elbarangolhat az ember, még fönt az arab városban, még a fellegvár, a *kasba* közelében is — pedig rendesen ez a leggyanusabb városrész: tanyája mindenféle söpredéknek — anélkül, hogy akármi kellemetlenség érné; Tangerben naplement után, mihelyt kigyulnak a villámos lámpák (mert villámosvilágítása van), bezárják a kapukat, minden utcasarkon szuronyos katona jár föl s alá; pár száz lépésnyire egymástól kis barna őrházak vannak, mindenikből vezet villámos jeladó a kaszába, a kaszárnnyákba; ennyi óvóintézkedés már maga sem valami barátságos. Bizonyos, hogy a mostani szultán szereti az európaiakat, s szigoruan büntet mindenkit, aki európaiat akár megöl, akár megsért; de mégis kissé sok az örökös rabságban sinylő csonka-bonkák száma, kik fönt a fellegvár börtönében mind ily vétéséért huzzák a nehéz rabláncot. (Három ujjnyi vas-tag a bilincsük.)

Ez az eset is eléggé fölvilágosító: Egyszer egy reggeli lovaglás közben rá akartuk venni a mi derék arabusunkat, Muhammedet, aki egy félnapra három pezeta pénzért (kilencven egynéhány krajcár) szállította az arab paripákat, hogy vezessen egy közeli arab faluba. Sehogy se akart. „Nem lehet, uram.“ Miért? — „Megvernek; gyűlölnek azok minden európaiat.“ Bizonyos, hogy maga derék udvarmesterünk,

Muhammed — de még az ő kis inasa, a Kászim gyerek is megvetett, lenézett minket.

Kiszolgált, velünk evett, velünk kávézott, velünk lovagolt s velünk fotografáltatta le magát azért a kis pénzért, amit minden este méltatlankodva fogadott el s amiért minden reggel nyájas, gyerekes mosolygással jelentkezett; de a lelke mélyén — érezzük — lenézett, megvetett, mint alsóbbrendű lényeket. De legjobban gyűlölte mégis európai vetélytársát, aki, mint ő, szintén tolmács és vezető minőségben szolgálja Tangerben Európát: Kohen urat, egy spanyol indigénát.

Egy ízben a két vetélytárs találkozott egy arab kávéházban. Muhammed minket vezetett, Kohen úr egy akkor érkezett franciát. Valamin összeszólalkoztak. Kohen spanyol szenvedéllyel és bőbeszédűséggel támadt a mi arabusunkra, ez pedig, a keleti ember fenséges nyugalmával, csak pár mozdulatban fejezte ki iránta való mélységes megvetését. Hanem ha Tangerben is gyilkolni fogják a fehéreket: bizonyos, hogy a derék Muhammed legelőször is Kohen úr szívében fogja megforgatni a görbe arab kést.

Tangerben.

A Zaccone úr hotelje, a *Bristol* — egy hétig kedves fogadó-tanyánk — bent van Tanger legközepén, az áfrikai vásárok örökös zajában, beékelve a két legforgalmasabb út, a *marina* s a kapukhoz vivő főút közepére, egy piszkos kis piacon. Rangra, helyre körülbelül az, ami a mi *Pannóniánk*; ha nem is a legeslegelső, de bent van a városi élet forgatagában, s akit a tenger árjánál jobban érdekel az élet fura hullámcsapása, bizony jól teszi, ha ide vetődik. Igen olcsó pénzen kap becsületes jó szobát, tisztas arab szolgálodat, nem várt pompás kosztot, tüzes spanyol borokat.

Ebéd után, a hotel árnyas balkonjáról sokszor órahosszáig elnéztük azt a víg életet, ami a kis *sokón* (piac) lefolyik. Jeles kis tér; négy hatalmasság postahivatala van rajta: az angolé, a németé, a spanyolé, a franciáé; marokkói posta — igaz hitűnek mire is ily hivságos dolog? — tudvalevőleg nincsen. Van ezenkívül egy díszes kávéháza: a *Caffè des Postes*, francia bankja, tömérdek utcai csemegekereskedése, kanári telepe, keleti bazárja, s a jó ég tudja, még mi minden. Beletorkollik Tanger Kerepesi-útja

meg Váci-utcája. Terén örökös a járás-keles. Csupa színes arc; európai alig-alig Burnuszos arabok, kényes járású paripákon. Komondor nagyságú csacsik mögött szerecsen gyerekek. Az apró csacsik hátán földig érő rengeteg szalma általvetők, tele fügével, datolyával, kaktusz-bogyókkal. Tömérdek henyélő, ki ébren, ki félálomban szundít az útszéleken. Gitárpengető ősz énekes, egy öklömnyi kis burnuszos szerecsen-bambinóval. Naplopó, parancsra váró szerecsen Herkulesek. Alacsony taligákon egész mozgó cukrászda; rajta forgó kerekű *rouge et noire*-játék; odább limonádé-árus (a vizet hozzá illatos kecskebőr-tömlőből önti; jeles ital lehet!), kakas-viadal és kakadú-produkciók. A lárma nem csendesül le még éjjél felé sem; folyton hallik a csacsi-hajcsárok *barrá-barrá*-ja, a fekete Kuglerek sipító szava, a kakadúk karácso-lása, a víz-árusok éles csengettyűje.

Még pokolibb a zaj, ha az ember végig baktat a lassan emelkedő fő-úton, ki a város-kapukhoz, s kinéz a kapuk előtti rengeteg vásár-térre. Hetenként egyszer ide gyűl össze fél Marokkó. Valami érdekes látvány. A falak tövében véges-végig lacikonyhák, rézművesek, puskások, késesek, vargák, szíjártók apró fabutikjai. Az óriási téren nagy zűrzavarban apró csacsik egész csordája, öszvér-hadak, teve-karavánok. Egy hosszú sátor-sor, ahol oroszlán-bőrt, teve-bőrt árulnak. Borbély-műhelyek, ahol a kiszemelt áldozatot a gyékényre fektetve borotválják. Mindez, akár a városvégi cigány putrik. Néhol a legcsodálatosabb „árucikkek” nagy csomóban eladásra készen: ócska szardina-dobozok, törött kulcsok, megrepedezett theászedények, kanalak, láncocskák, tört üveg, porcellán, gondosan külön-külön szedegetve, rendbe rakva. Csak ki veszi meg mindezeket? Érdekes alakok jönnek-mennek: sivataglakó kabilok, tuarégok, sivatagjáró

nagy lépésekkel; borotvált fejű, egyetlen tincsű vad pusztafia, remeték, ugrándozó, pléh-tányért csörgető, nyelvét öltögető szerecsen bohóc.

Valamelyik délután végig néztünk egy arab Paprika Jancsit is. A tér közepén, körben ember ember hátán; a nagy karika közepén három selyembársony ruhás cifra arab. Kettejük katonának van öltözve, tarka-barka uniformisban, karddal, puskával, törrel; a harmadik — a kompánia Csali Péterje — tódott-fódott ruhájú, kis bunkós ügyes arab. A „hősök“ büszkén marsolnak, harcolnak; Csali Péter idéetlenül utánozza, figurázza őket; a vége természetesen az, hogy szegényt csúnyán elverik. A publikum: egymás mellett őszhajú, vigan pislongató aggasztjánok, villogó fogú kamasz fiúk s hosszú pendelyű apró gyerekek, boldog, naiv kacagással hallja az együgyűségeket, s őszintébben, jobban mulat, mint a mi *Vitéz Lászlónk* publikuma.

Ez a nagy piac látni-valója. De le lehet a kis *sokón* is szakítani a virágát minden ott eltöltött rövid félórának.

Késő este. Egy arab kávéházból jövünk hazafelé, egyszerre messziről dob tompa döbbenése, sípok, klarinétok sivító hangja hallik. Im, egyszerre a sarkon befordul egy valóságos ezeregyéjszakai kép: arab menyegző. Elől tarka üvegű, magasra emelt rézlámpásokat visznek az ünnepi ruhás fiúk. Utánuk hét-nyolc sipos, klarinétos és dobos fújja-veri a magaszerszámját. Selyemmel, bársonnyal letakart palankinban, teve-háton, senkitől sem látva, ül a szépséges menyasszony: viszik az ura házához. Utánok ismét siposok, dobosok, ismét lámpavivős nászdalt éneklő fiúk, férfiak. Amint e menet, pompás selyem ruhákban, amin ott cikáz a tarka üvegű lámpások fénye, végig vonul a kis piacon: olyan, mintha az *Ezeregyéjszaka* valamelyik meséje kelne életre...

Egy délután azután láttam temetést is. Koporsójuk nincs; zöld selyembe takarva, nyílt szent-Mihály-lován vitték ki szegényt a temetőbe. Vontatt, jajgató gyászdalt énekelve, sietnek, szinte futva viszik a halottjukat. A hozzátartozók sírnak, verik a mellüket, véresre karmolják az arcukat. A temető egy magas lankán ott van a város mellett. Nincs kerítése; sir sir mellett, oly sűrűn, mint a zsidó-temetőben; fejtől faragott sirkő, egészen emberformára: estefele, messziről mintha csak a fehér burnuszos halottak emelkednének ki a sirjukból. Pár sir gazdagabb; kriptaszerű, boltozatos építkezés; fejtől pár megtépelt fehér és sárga zászló. Ciprus alig akad; néhol-néhol pár satnya pálma; de az út, a sirhalmok teli erős illatú mezei virágokkal. A sirok közt, leborulva, halottjokkal beszélgetve, imádkozva férfiak, gyerekek, asszonyok... Tíz percnyre a temetőtől krikettező, pólózó angol társaság.

Esténkint feljártunk az arab kávéházakba is. A legelőkelőbb, zenés kávéház egy kopott kis ház emeletén van; meredek majolika-lépcsőn jut fel-fel az ember egy alacsony, rácsos ablakú kis terembe. A szoba földje gyékénnyel, szőnyegekkel van borítva. Egy alacsony asztalkához a szőnyegre ülünk mi is; a gazda hoz egy hörpintés párolgó, jóillatú arab kávét. Négy tarka oszlop között, a földre kuporodva hat muzsikusz: hegedűs, citerás, dobos. A hegedűt nem az állukhoz veszik: a térdükre fektetik, úgy húzzák. A hegedűjük ócska, primitív szerszám; olyanféle, mint a milyet a XIII. századi olasz freskókon látni az angyalok kezében: pohos rezonátorral, görbe vonóval; hangja mélyebb, erősebb, mint a miénk. Énekelnek, tapsolnak a zenéhez, s nemcsak a muzsikuskok, hanem a vendégek is. Egy öreg hegedűs a karmester; az ő érces, hatalmas baritonja vezeti a

bús arab nótákat. Egyhangú, soha véget nem érő, szomorú melódiák; régi-régi gyerek-nóták, altató dalok jutnak az ember eszébe. Egyszerű, tökéletlen hangszerelés, s mégis van bennük valami babonás erő, ami lenyűgöz; ezek a panaszos, együgyű dúdok valami rég szunyadozó érzéseket ébresztgetnek az ember lelkében; félek, frázisnak fog tetszeni az igazság: a pusztai szél zúgása van bent ezekben a bús melódiákban.

Ezekben az expedíciókban mindig velünk volt fő-fő vezetőnk, külön „udvarmesterünk“, Muhammed s az ő kis inasa, kamarása, titkárja: a Kászim gyerek is. Muhammed úgy harminc-harmincöt esztendőös ragyaverte barna fiú; dragomán volt valaha; vakmerőn kever össze négy-ötféle nyelvet; ha ő szól hozzánk, mi megértjük a felét, ha mi őhöz, hasonlatosképen; ha német szót hall, angolnak hiszi, ha franciát, olaszúl folytatja, s valamennyibe kever fűszer módjára egy kis spanyolt meg arabust. Ám azért ád az Isten az embernek eszet és két kezet, hogy kevés szóból is sokat értsen.

Lovagolni ha akartunk: élénk taglejtéssel utánoztuk az ügetést, a vágatást, s a végén hozott is Muhammed négy ügyes félvér paripát. (Ezen a legjobb esetben félvér arab csődört, a legrosszabban pedig öszvéreket kell érteni). Ha kávéházba, muzsikát akartunk hallgatni, gyerek módra mimeltük a hegedűt. Muhammed mindég jól megértett. Kevés pénzért hű szolgánk volt. Alázatosnak nem igen mondhatni ugyan; valahányszor esténként kikapta a gázsiját, mindig olyan pátáliát csapott, akár csak kiraboltuk volna, de másnap reggel gyerekes mosollyal már várt a kapuban újabb parancsszóra.

Muhammednek volt egy inasa is: a Kászim, egy tizenöt-tizenhat esztendőös feketehajú, villogó fogú

arab gyerek. A gazda fekete gyapjú alsóruhát, fehér burnuszt, vörös sapkát, sárga papucsot viselt; Ká-szim térdig mezitláb járt, s nem volt más rajta, mint egy rongyos kis nadrág (a színe jobb időkben fehér is lehetett), meg egy ütött-kopott rossz kis zeke. De azért folyton jókedvű volt a fiú; erős és alázatos és ragaszkodó; olyan, mint egy hűséges derék kutya.

Ha lovagoltunk, órahosszáig futott, folyton kacagva, nevetve a lovunk mellett; cipelte az esernyőket, botokat, s még éjfélkor is dísz-őrséget állt a hotel-kapuban: hátha eszébe jut valakinek holdvilágos sétára indulni fel, a *Kasbába*?... (Nota-béne: nem jutott eszébe senkinek. Éjszaka nem épen barátságosak a tangeri sikátorok. Minden utca sarkon fel-tüzött szuronyú katona, s leskelődő arabusok.)

Hanem nappal, nem volt nap, hogy fel ne baktattunk volna a fellegvárba, a *Kasbába*. Sikátorok zeg-zúgos tömegén, meredek lejtőkön, *salitákon* keresztül akárhonnan fel lehet jutni oda, a rendes út azonban a piaci kapuk mellett visz fel. Ott, a kapuk mellett, jobbra, van egy szűk kis sikátor; szikamor-fák, legyező pálmák és nyurga fenyők árnyékában van egy fatákolmány: a fellegvár háziezredének a vártája.

Gyékényre dőlve pihennek, szundikálnak, cigarettáznak az őrségen a mezitlábos jó fiúk; valami nagy katonai fegyelem nem öli őket; állítólag mind önkéntesek s állítólag (de ezt már hat kérdőjellel) napi egy pezeta zsoldot is húznak.

Innen vezet fel egy kacskaringós út düledék házak, félig kész, európai szabású épületek közt a *Kasbába*. A Kasba rengeteg épülettömeg; a fele kaszárnya, a másik fele a basák privát palotája, kincstár, igazságügyi minisztérium, hárem, börtön. kúria vesztőhely zagyva zűrzavarban.

Egy magas bástya fokról víg leánycsapat kacag le ránk: Muhammed esküdzik, hogy ezek a basa hurijai. A kaszánya előtt a kövezet közt felburjánzó füvet kicsapott fehér csikók legelészik. Egy düledező kis kerti kioszk ablakából vidáman nyerit ki egy nagy arab mén. Pusztulás, siralmas fél-rom állapot mindenfelé. Az épületek — úgy látszik — spanyol építőmesterre vallanak; később elarabosították; most már úgy is mindegy; mindenképen „romlásnak indult hajdan erős magyar“ az egész fellegvár. A mi klimánk húsz év alatt tönkretenné ezt a furcsa vályogból-márványból összetákolt építkezést; itt, felhőtlen, meleg ég alatt ki tudja meddig küszködik még az idővel.

A Kaszába két dologért is érdemes felmenni: a kincstárért meg a börtönért. A kincstár egy többszörös oszlopcsarnokos, felettébb titokzatos vályogépület; ha egy rácsos ablakon bepillant az ember, alacsony hordócskákat lát sorjában, a mik állítólag Kelet drágaköveivel vagy legalább is dús maravédikkel volnának tele, de ép úgy lehet bennük polyva, Brunsfélé vatta s más világi hiuság. A börtön realisabb valami; nagyon is meg lehet győződni, hogy mivel van tele.

Egy tiszteletreméltó, hosszú szakállú aggastyán — puskája vele egykorú kovás szerszám — a fegyház-igazgató. Fél pezeta borra valóért feltárja a rácsos börtönablak fatábláját, hogy lássuk a szenvedéseket. Ez bizony akad itt elég. Csonka kezű, kiszúrt szemű, vágott fülű ember egymás hátán fut a kis nyíláshoz, s nyújtogatja ki a maga fonta gyékény kosarat. Amit ebből keres: állítólag abból él. Egy elég tágas udvarban vannak. Nem unatkozhatnak, elegen vannak; s úgy mondják, mindazért, mert nem jól éltek a gyaur ebekkel: kit leszúrtak, kit főbe vertek.

Egy délután a Kasbában kóborolva, láttuk a tangeri igazságszolgáltatás egy jelenetét is: a panasz-bemondásokat. Egy fehér turbános, fekete burnuszos ősz ember, egy irnok kíséretében kiballagott a belső várból, s szép csendesen leült a birói palota alsó lépcsőjére. A kezében könyv; nagy tudósan olvasgatja. Kis időre innen is, onnan is szállingózik egy-egy alázatos alak; meglátva a hatalmas urat — valószínűleg a bey titkára lehetett — mély hajlongás közt, többször térdre borulva, közeleg hozzá. Odaérve, leborúl, csókolja a ruhája szegélyét, s így mondja be a panaszát.

Az irnok a maga ákombákom betűivel gyorsan jegyzi, amit bemond. A fehér turbános azután bólint, s vége az audienciának. Mindez oly természetes s átérzett méltósággal történik, hogy nincs az a nyugati bíróság, amely ebben csak meg is közelíthetné. Itt véle születik az emberekkel a hatalom s a fenség iránt való félelem és tisztelet. Tíz lépésnyire tőlük az őrség; villogó lándzsájú szalas feketék: Hannibál katonái.

Omladozó, ócska kapun ballagtunk lefele a várból. Rongyos, tarka színű kis vályogkockák, Tanger szikláinak a vércse-fészkei: ez az itteni arab negyed. Egy-egy kis téren sivalkodó gyerekhad, sütkérező vaksi koldusok állják el az utat. Minden sarokról páratlan kilátás a városra, a tengerre. Hogy öszvéreink nagy lassan baktatnak a meredek ösvényen, utánunk zúdul az egész városrész csirkefogó hada. Csinos kis fekete angyalkák; a legtöbbje piszkos, mint a kéményseprő, de kedves és szentelenül bizal-maskodó valamennyi.

Megcsodálják a messzilátónkat, nevetve belepislantanak s kapkodnak a közel házak felé, s buzgón követelik a borraivalót. Ha már nagyon terhünkre

vannak, egy mód van megszabadúlni tőlük: nyugodt lélekkel *magyarul* fejteni ki, hogy miért nem akarunk adni többet. Azt hiszik, nem értik? Az eredmény meglepő: *megértik*, s búsan elkotródnak. Probatum est.

*

Tanger közvetlen közelében, a Fez felé vivő teve-út mentén van egy kis homoksivatag, amolyan gyerek-Szahara, amely kicsiben, egy napos útra, mégis hű képét adja a hetekig járható óriás sivatagoknak. Egy nap jártunk erre is.

Kora reggel a Mohammed már szerzett paripákat; mindegyikre egy óriás nyereg, valóságos kipárnázott kanapé volt csatolva; ebben kényelmesen elhelyezkedve, vígan kocogtunk ki a tengerpart mentén. Muhammed egy tisztos öszvéren, angol lady módjára féloldalt ülve, a kis Kászim futva poroszkált utánunk. Hosszú félnapos baktatásunkban nem pihent egy percek sem; igazi csoda, hogy ki nem fáradt, hogy össze nem esett, hogy víg maradt és nevetgált az egész úton.

Eleinte a parton ügettünk. Borzongós, zöldes tenger, hűvös, erős reggeli szellő. Hosszú sorban apró kalibák, tarkára festett fürdőkabinok. A parton nem messze egymástól zátonyra jutott hajóroncsok; a legnagyobb: egy kétárbócos török hajó maradványa; a fáját már leszedték, most már a szemet talicskázzák róla kifele.

Körülbelül innen kezdődik az egyszínű, okkersárga homoksivatag. Mindenütt finom, liszt módjára omló homok, amibe csülökig süpped a paripa lába; apró buckák, amiket egy óra alatt épít s szét-fú a szél; ember nyoma, fű, fa, állat semerre, de semerre. Hosszú, lassú ügetés után egy névtelen kis patak — inkább pocsolya — partjára értünk. Ennek a két part-

ján még van valami tenyészet. Össze-vissza vadon termő pelargoniumok, óriás aloé- és kaktusz-bokrok; dudva módra tenyésző legyező pálmák. Néhol nagy levelű Szent-János-kenyérfa, s tűzvirágot nyíló óriási kaktuszok.

Ezentúl apró buckákon kapaszkodtunk felfelé. Jó egy-két órai út után elértük a Claudius-féle római hidat; az idáig hódító római imperium egyetlen emléket: büszkén s erősen áll az íve, akár tegnap rakták volna le zárókövét. Egy domb tetején zsup-fedeles, kerek kalibák: valami rongyos kis arab falú. Hiába kértük Muhammedet, nem mert bevezetni; nagy kerülővel járjuk körül; félt, hogy elvernek, — talán meg is ölnek. Nem kedves erre felé az európai.

Egy újabb negyedórát kocogva, egy kis ligetben réges-régi arab romokra bukkanunk. Nincs sok nézni való rajta, mégis csak megnéztük ezeket is. Derék, nagy falak, szép diszű arab kapu; ennyi az egész; előtte a merő homoksivatag. A ligetben arab gyerekek szedik a fákról a fügét.

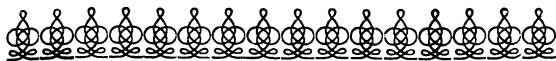
Innen aztán órákhosszáig egyhangú homoksivatag. A süppedő homokban lépést is alig jár a ló. A kis buckák teljesen elfogják a kilátást, tíz perc múlva: akár a Szahara közepén járnánk. Süppedő, ragyogó finom homok, amely, mint valami mélységes tüzes kemence, lángot lehell mindenfelől, két szín: a homok ragyogó, erős sárgája, amint biztos, éles körvonalával szinte belevág a mélységes kék égboltozatba. Néha feltűnik egy-egy útas, csacsi-háton vagy gyalogosan; bő burnuszába burkolózva, erős, sivatagjáró lépésekkel halad tova; alakja, hatalmas konturjaival szinte belevésődik az égboltozatba. Sötétén néz ránk burnusza alól, utált idegenekre; két perc múlva eltűnt egy új homokbucka mögött örökre.

Ezeket a buckákat egyre hordja, építi a szél; zizeg, alig hallható, lassú zizzenéssel a szél fúvására a homokáradat; ahol ma két-három méteres dombcska, ott holnap talán semmi se lesz; hatalmas, mélyen leásott fekete póznák igazítják útba úgy a hogy a tévelygő karavánokat.

Egymás háta mögött, lépésben ballagva, valahogy elhallgatott a tréfa, a bolondozás mindegyikünkben; a természetnek ez az új, csodálatos jelensége elnémított, megdöbbenett. Ez a sárga tenger maga a halál; félelmetes és idegen nekünk.

Hosszú-hosszú baktatás után egy fordulónál ismét előttünk az ég kékjébe beolvadó, párafátyolos szépséges tenger. Felderül az egész társaság; a paripák víg trappba csapnak át, s egy óra múlva ben-vagyunk újra Tanger zegzúgos sikátorai közt.

Spanyol városok.

Manapság van az utazóknak egy sajátos, különös csoportja: akik csak azért utaznak, hogy határozatlan, téveteg álmodozásaikból kiábrándulhassanak. A fantázia ragyogó képei helyett vágynak a szürke valóságra. Minden modern utasban van valami ebből; apáinknak még félig-meddig mesék tündérvilága volt — hogy mást ne mondjak — narancsligetes szép Itália; ma: szinte több gonddal készítjük elő magunkat arra, hogy mit *ne* várjunk, mint a sok gyönyörűségre, amit egy-egy messze ország mégis csak megád.

Ilyenformán néztünk mi is Spanyolországra; elszegényedett, megalázott országnak képzeltük, melynek hatalma, gazdagsága, dicsősége már egészen a múlté — hogy elbánt véle az ifjú Amerika! — melyről lerí a koldusbüszkeség, s ime, az a pár hét, amelyet a délvidéken végigkóboroltunk, véges-végig hogy megcáfolta valamennyiünk hitét.

Tangerből valami öt-hat óra alatt fut át a spanyol postahajó a közeli spanyol kikötőbe, Kadixba. A mi hajónk, amelyen augusztus vége felé tettük meg az utat, egy félig hadiberendezésű, két ágyus, golyószórós, szép kis hajó volt; a neve *Joaquim Pielago*.

Hogy ki volt Joaquim Pielago, ezért hiába forgatjuk a lexikonokat, de ha a nálunk divó hajóelkeresztelés általános tengerész-szokás, alig lehet más, mint valami érdemes hispániai kereskedelmi miniszter; egyébként ismeretlen.

Cadixtól Malagáig elég gyors turista-tempóban futottuk végig Andaluziát; hosszabb stáció csak a három csodaváros volt: Sevilla, Cordova, Granada.

Hozzászoktunk, hogy együtt emlegessük ezt a három várost, mintha az egymás határában volnának; a valóságban jó egypár száz kilométer keserves utat tesz meg a csigalassuságú spanyol vasut, míg ezt a kis kerülőt az Atlanti-óceántól a Földközi-tengerig megteszi. Kifogyva minden olvasmányból, tizedmagunkkal egy rozoga, oldaltnyiló, szűk kupéba préselve, hej, hányszor jutott eszünkbe ami MÁV.-unk négytengelyű pompás kocsija! Pedig magyar szemnek-szívnek szép vidéken, a búzatermő andaluziai síkon döcögött az express-vonatunk, s ha a félálomból fölébredve néha-néha kinéztünk az ablakon, akár Torontálban vagy Hevesben járnánk: nagy-nagy buza-földek egy tagban, asztagba rakott gabonakévék, füstölő cséplőgépek, piros cserepes tanyák; csak két oldalt a vasuti töltésre ültetett pelargónium meg kaktusz-sövény s a távírópóznákkal versenyt futó nyurga aloék s a hamvaszöld olajfák mondják meg, micsoda messze szakadtunk el hazulról.

Szevillától kezdve más a vidék képe: csupa sziklák, színes dolomit, közöttük örökös alagutakon, viaduktokon halad a vasut. A legszebb talán Granada és Malaga között a bobadilla-allowai szakasz: a falmeredek sziklák izzanak a spanyol nap vöröses fényében, lent a völgyben nyíló vad-oleander liget közt zúg valami kis hegyi patak, a sziklafalakról kaktuszfüggönyök hullanak alá, a tövükben egy-egy sudár pálma

szökell az égnek; csodálatos mód egyesül itt a rész hegyformációk fensége a déli növényvilág színes bujaságával.

Meglepett maga a spanyol nép is. Érintkeztünk — amennyire gyenge spanyol tudományunk megengette, — szegénnyel-gazdaggal; utaztunk expreszvonaton, ahol a szürke vászonzubbonys spanyol őrnagyot konduktornak néztük (nyáron vászonban jár az egész hadsereg), meg a vegyesvonat harmadik osztályán, ahol megismertük a spanyol paraszti arisztokráciát; szertartásos udvariasságukra el voltunk készülve, nem várt szíves barátságuk meglepett, s azt se hittük, hogy szegénységüket — mert hisz nyilvánvalón szegény ez az egész ország — úgy el tudják takargatni, mint ahogy láttuk.

Dél-Olaszország után fatalisztikus megnyugvással vártuk a piszkot s a lerázhatatlan koldushadat, s végigjártuk az egész déli spanyol földet, s bár láttunk vidéki várost, amelynek hajdani százezer lakójából alig maradt meg tizedrész-annyija, s egy-egy elhagyott piacát fölverte a fű, de piszkot vagy tolakodó koldushadat nem láttunk sehol.

Szegényes, fekete köntösében élénk vetődött néha-néha a nyomorúság, de az őszhajú, kopott gyászruhás koldusasszony több méltósággal viselte itt a nyomorúságot, mint sok most meggazdagodott parvenü a millióit.

Aki spanyol koldust látott, az megérti, mért utasították vissza a Humbert-féle harmincezer frankot. Jellemző az is, hogy ebben a meleg pátriában mezít-lábas embert, gyereket alig látni. Ennyire — mondják — még nem jutottak. A városi életet általán valami komolyság teszi csendessé, s ha nyugalmassá nem is: zajtalanná.

Este, mikor a szűk utcákon kigyúl a villám

fény, ember ember hátán tolong; az asszonyok mantillákban, a férfiak széles karimájú torero-kalapban, valamennyien feketében és legyezővel; de a kávéházakból kikihangzó kasztanyett-csattogáson s éneken kívül alig van zaj, semmi a délolasz városokat annyira jellemző zűrzavaros víg lármából; a spanyol disztिंगváltan, előkelően, csendesen mulat. Pedig hogy micsoda hangja van az ő szenvedélyének, meghallja és megérzi az, aki végignézte s végighallgatta csak egy bikaviadalukat, ahol a nézők izgatottságát megfigyelni csaknem fölér magával a *toro* izgalmával.

Mit ér Spanyolország művészete annak, aki útjában a szépet keresi, arról itt hiábavaló volna elmélkedni; a kordovai mecset, a szevillai alkazar, a granadai alhambra úgy is bent él mindenki lelkében: mint valami csodálatos tündérálmom annak, aki nem látta; mint *legszebb álmunkat megszegyenítő gyönyörű valóság* annak, aki látta. Nem arra való e pár sor, hogy róluk — a legfenségesebből: a kordovai mecsetről s a legbájosabból: az alhambrai udvarokról — esztetizáljunk. De egyet mégis.

Spanyolország művészete talán két okból szól közvetlenebbül hozzánk mint Itáliáé; mert bravuros festőit s szobrászait még könnyebben s jobban megérti a mi korunk, mint az olaszokat, s mert ahol e művészet nyelve félig már érthetetlen — mint az egész Andalusia mór művészete — csodálatos formaszépségeivel lebilincseli fantáziánkat, leköti ezzel egész valónkat még ekkor is. Ennyit, amint mondani szokás, *a dolog érdemére*. A többi mindennapos turista-megfigyelés.

A városok közül, amelyeket megjártunk, a leg-
ragyogóbb, legelevenebb Sevilla. Mintha ez volna a délspanyol városok Firenzéje: ragyogó művészi mult, egy vidáman kellemes élet keretében Bölcs turista-

beosztással a napvilágunk a múzsáké: a nagy piktoroké meg szobrászoké, a templomoké meg múzeumoké; a holdvilágos fényes éjszakák: az etnográfiaé. Kimondhatatlan, mennyit ér mind a kettő. Míg kint negyven fokos Reaumurral perzselt az augusztusi nap, órahosszáig elnézegettük egyes-egyedül a rengeteg dóm mirákulumait: Murillóit, Zurbaranjait, az épen most épülő, Havannából idehozott Kolumbusz-siremléket, a csodás faragású oltárt és kórust, (a sorok közt megjegyezve, kísérő sekrestyésünk még a kápolnáknak is buzgón cigarettázott); jártuk a múzeumokat meg az Alkazár ezeregyéjszakás folyosóit, termeit, pálma-, meg narancsligetes, szökőkutas hűs kertjeit; estefelé fölballagtunk a régi mór-toronyra, a Giraldára, s bizony, az a vidék, amelyet a lenyugvó nap éles fénye még utóljára megaranyozott, fölér azzal, amit a firenzei Campaniléről láthat az ember. Este azután mindenfele kigyúl a fehér villámoslámpa; a pálmafás nagy tereken víg marsot játszik a városi banda; szűk váci-utcájukon, a *Calle de las Sierpesen* éjfélután kettőig-háromig hullámszik az úrinép, szóval egészen Dél-Itália élete ez, de csendesebb, előkelőbb, annak siketítő lármája nélkül.

Néhol egy-egy kis téren víg nótát zümmögő gyerekcsoport; középen két apró, feketeruhás, hétnyolc esztendő kisleány, akik kasztanyettjüket csattogtatva járják a sohase tanult tüzes spanyol táncot; kis pajtásaik, — akár az arabok — zümmögve, tapsolva kísérik; hosszúrojtos hímes mantilla az apróságokon, s a fekete kis kontyukban nagy fehér virág. (Errefele minden asszony virágot hord a hajában, a dohánygyári munkáslánytól, a *tabacaja*-tól kezdve a mágánás dámáig.) Pedig ezek úrigyerekek és a maguk jókedvéből, a mamák s a bácsik gyönyörűségére táncolnak.

A hivatásos táncosok igazi hazája Granada cigánynegyede, az *Albaicín*. Sziklabarlangba vágva a kunyhójuk; királyi palota a mi nyomorultjaink viskóihoz képest: belülről kimeszelve, szépen butorozva; kis kertjük kerítése: házmagas kaktusz; kölykeik épp oly lusta, piszkos szépségek, mint erre mifelénk.

Arcukon is éppen az az álmadozó, rest, s mégis folyton vigyázó, leselkedő kifejezés meg mozdulat, ami a mi cigányainké; pár szót, a mi a falunkvégi vályogvetőn ráragadt, úgy ahogy meg is értettek; nekünk csak az a furcsa, hogy a legénye, — spanyol szokás szerint — mind borotválja a bajuszát.

Inkább a lányok táncolnak, nyolc-tíz lány-táncosra jut egy legény; ez a parancsolójuk, vezetőjük. Először kettő vagy négy kezdi lassan, hajlongva a táncot, a többiek tapsolnak hozzá vagy a kasztanyeteket csattogtatják; eleinte nem is más az egész tánc, csak graciózus mozdulatok, kedves pózok, leírhatatlanul bájos enyelgés; azután gyorsabban, erősebben szól a taps, meg a kasztanyett; a legény fölkapja s veri keményen a rézcsörgős tompa dobot, hevesebb lesz a mozdulat, kipirulnak az arcok, s a nézőt is, mint valami forgatag, ragadja magával ez a perzselő, szenvedélyes tánc, míg egyszerre, e forgószeél legközepe, a fiú egy toppanására édesen-fáradt mosolygással egy pillanat alatt mozdulatlanul megáll az egész csapat.

Vannak szóló-táncaik, van, hogy a táncosok maguk is énekelnek hozzá; elénekelnek s eltáncolnak egész kis bájos románcokat; mindegyik tele a dél minden melegével és szenvedélyével. Tele itt táncal az egész élet; beférkőzik még a legszentebbe, a templomokba is; mint réges-régen a görög tragédiákban az istentisztelet szent része volt az eféboszok kartánca, a sevillai dómban husvét szombatján, a

sabado santón ősrégi szokás szerint az oltár előtt járja méltóságos kartáncát tizenhat serdülő fiú: a *seises*-ek kara.

És csodálatos e tánc varázsa. Percekig futott a lejtős hegyi úton kéregetve a kocsink után egy kócos-hajú, lompos fiatal cigánylány; nem volt mit nézni rajta: arca közönséges, s a hirtelen növvő fiatal lányokat jellemzőn esetlen volt minden mozdulata. Pár perc múlva ez a lány is ott táncolt a karban. Rá nem ismertünk. Hogy megnőtt egész testében, hogy átalakult egész arckifejezése, mihelyt fölcsattant az első ütem kasztanyett! Soha annyi bájt, annyi öntudatlan s mégis merész gráciát, amennyi ennek a cigánylánynak — a nevét is megjegyeztem: Doloresnek hívták, — a táncában. A tánc lelket, tüzet öntött bele.

Sevillában láttunk először bikaviadalt is. Annyiszor írták már le a férfi-ügyességnek ezt az izgalmas, véres s minden kegyetlen volta mellett szépséges tornáját, hogy nincs miért ismételtlen elmesélnem. Csak egy-kettőt, ami főképp megkapott.

Délután három óra tájt (a *toro* ötkor kezdődik), a város négyes fogatain, fényes libériájú inasok, lovas kürtösök kíséretében járvák be a várost a matadorok. Éppen nem vasgyúró óriások; fáradt mosolygású, leányosan finom arcú a legtöbbjük. Mellettük egy jóbarátjuk tartja kezében az *espadát*, a toledói pengéjű vékony, egyenes kardot; nem cifra ez se, egyszerű markolata a biztos fogásra vastag vörös pamuttal van betonva.

A nép kíséri őket; a templomba mennek, meggyónnak, megáldoznak, a halálos viadal előtt minden hős az istené. Ez a szomorún fényes menet, ez a megalázódás, ez a vezeklés és áhítat, ami a nap e ragyogó hőseit eltölti — Hispániában népszerűbb, jobban dicsőített s jobb jövedelmű a *torero*, mint ná-

lunk a legdédelgettebb primadonna, — valami furcsa meghatottsággal tölti el az ember lelkét s a mikor a nagy aréna folyosóján elmegy egy fekete-keresztes kis ajtó előtt — a halálosan megsebesültek kis kápolnája ez, — eszébe jut nem egy *így és itt* befejezett fiatal élet.

Maga a viadal nem oly véres, mint azt az ember gondolja, de anélkül is végtelenül izgalmas. Ami vért ont a *picador* lándzsája, a *banderillero* fölszalagozott, rakétás szigonya, azt gyorsan fölissza a nedves homok; nem is a vér az, ami fölizgat, hanem a földühödött állat vad mozdulata, haragos, tompa bőgése, s az a vakmerőség, ahogy játszanak vele, ahogy gyötrik, boszantják, fárasztják a nyomorult állatot. Van, aki rúdon keresztülugorja a szarvát, a másik kerékpárról sebezte meg (ezt, a publikum nagy öröme, csunyan meg is kergette s feldöntötte a haragos fekete bika), volt aki széken ülve várta be feldühödött rohanását, s az utolsó szempillantásban, szigonyát még a bika hátába döfve, egyetlen ugrással tért ki előle. Még akinek nem adott is az Isten valami könnyen fogékony vagy érzékeny lelket, mondhatom, annak is kalapálva dobog a szive az első *lidia* alatt.

A másodikat, az ötödiket, a hatodikat (mert hat életet kíván meg minden *toro*), már könnyebben, szinte műértő szemmel nézi, de az első bika elejtéséig: reszkető idegesség az ember minden porcikája. Azt hiszem különben, hogy az egész publikum egy nagy hipnózis lenyűgöző hatása alatt áll: azt hisszük, hogy folyton veszedelmesebb lesz a játék, holott ez a kifárasztott, nyomorult állat, mire a *torero* a halálos döfésre közeledik, bár vad haraggal hánnya szarvával a homokot, már végképp kimerült, szinte magával tehetetlen.

Bizonyos hagyományos szabályok szinte művészivé teszik ez utolsó percek kegyetlen játékát. Nem szabad másként szúrni, mint szemben, támadáskor, fölülről, a nyakszirt fölött. Míg a *torero* keresi s végre megtalálja a legalkalmasabb állást és pillanatot s a nyomorult állat maga fut utolsó döfésével a kinyújtott kard élibe: minden embernek szemében van minden idege.

Ha a szúrás különösen jól sikerült s a gerincsigolyák közt fut be a vékony kard, a hatalmas állat egyetlen mozdulattal térdre rogy s vége, legtöbbször azonban kissé oldalt, a tudón keresztül járja át markolatig a hosszú vas. Az állat, mihelyt megérzi sebet, zavarodottan, mozdulatlan megáll; egy lépésnyire tőle a matador, kard nélkül, merőn nézi; egyszerre hosszan, fájdalmasan felbög a megsebzett állat, egész testében megreszket, s folyik szájából a belsejét elöntő vér.

E perctől kezdve a viadal többi részesei, a *chulo-k* (*csulók*) a *banderillerok* is köréje gyülekeznek; a szegény állat alig-alig mozdul még, a matador megsimogatja a nyakát, homlokát, míg végre lassan — eleinte még föl-föltámaszkodva az első lábára — ledől: vége. S míg a négy fölszalagozott, csörgős öszvér szarvánfogva hurcolja ki, az aréna népe tombolva bravózza a hőst, repülnek felé a szivarok, a kipirult arcú barna asszonyok kezében lobog a fehér kendő, az utolsó, a hatodik áldozatra pedig leront a karzat fiatalsága, a suhancok mossák az arcukat a kiontott vérben, az asszonyok zsebkendőjüket mártják bele, végigzúg az arénán az ősi pogány szenvedély; Nero cirkuszának megújuló képmása ez.

S nemcsak a nép ilyen, a műveltek épp úgy gyönyörűségüket találják benne; a mi sportlapjaink mintájára egész sereg ujság nem foglalkozik mással

mint a bikaviadalokkal ; pillanatnyi fölvételekben közlik minden egyes *lidia* legizgalmasabb perceit, s nincs senki széles Hispániában, aki ne ismerné nemcsak a primadonnahírű első *torerokat*, de még az olyan másodrendű nagyságokat is, amilyen, mondjuk, Camptos vagy Aquillarillo.

Minket is elragadott ez a spanyol láz ; egymás közt rösteltük ugyan, s komoly elmélkedésekben kárhoztattuk a lelkünkben szunnyadozó vadállati ösztönt s gúnyos tréfálkozás közt jövendölgettük, mi lenne, ha egy *magyar* bikát bocsátanának az arénába, de — morál ide, morál oda, — ha Spanyolországban élnék, átna minden bikaviadal, ha mindjárt a félpezetés karzati állón is.

A szevillai napok izgalma után valóságos pihenés volt *Cordova* és *Granada*. Cordova kis vidéki város, már erősen fent a hegyek közt, úgy, hogy mire tíz óra tájt megérkeztünk, ugyan megcsapott az éjszakai hűvös hegyi szél.

Egyetlen igazi látnivalója az óriási mór mecset, a színes márványoszlopok, sárga s vörös kövekből rakott kettős patkók e rengeteg erdeje, amelyben elvész a beleépített gótikus templom s az ötvennyolc barok kápolna ; hajdan sok százezer mohamedán hívő óriás mecsetje ; ma már az egész városnak alig van negyven-egynehányezer lakója ; elhagyott utcáit, tereit fölveri a fű.

Ha a mecset ezeresztendős oszloperdejét járja az ember — van valami ezer oszlópa, — s messziről, az oszlopok közé beépített, nem is látott gót templomból föl-fölhangzik a kórus reggeltől estig tartó szomorú éneke : jut ideje elképzelni e mecset fénykorát, mikor a selyem imádkozószőnyegeken Mekka felé arcra borult az igazhitűek gyülekezete, fönt az osz-

lopok közt száz meg száz tarkaüvegű rézlámpás csillogott, s az utolsó messze oszlopsor kivezetett a narancsligetek nagy udvarába, amelynek a közepén még most is ott a márványmedencés mosakodó kút, az *Almida*.

Granadáról, az Alhambráról, erről a csodás tündérpalotáról nehéz valami újat mondani, s ma már szinte félünk arról beszélni, ami elragadott. A fala: mintha arab szőnyegekről, keleti dús csipkékről faragták volna gipszbe, márványba; a termei: mint pálmák alján, forrás mellé levert tündérsátorok.

Minden termében új meg új játékot játszik a keleti képzelet; minden ablakából új meg új kilátás; erre a város, ott *Albaicin*, a cigánynegyed, kaktuszborította barlang-odúival, ott *San-Nicolas*, *San-Salvador* temploma, s messze kéklik, örökös havával — augusztusban! — a komor *Sierra Nevada*. Az Alhambrától pár percnyire egy bájos régi arab villa, szépséges kerttel: *Generalife*.

Fölötte egy könnyen megmászható kis hegy: a *Silla del Moro*; innen nézett sirva vissza tündérpalotájára a menekülő utolsó mór király, — Boabdil.

Utolsó spanyol stáciánk Malaga volt. Aki erre vetődik, ne csak borát kóstolja meg, hanem fáradjon föl a tengerparton a *Gibralfaro* mellett egy kis hegyi temetőbe is.

A kanyargós út két oldalán a tenger csigáival, színes kagylóival kirakott sirok, miket befut az égszínkék celesztin-virág. Ez a protestáns temető; vagy hetven esztendeje temetnek ide, addig csak a tengerpart homokjába temethették halottjaikat; a vihar fölverte, a hullám elragadta kagylós sirjukat. Ennek a

szomorú emléke az a sok tarka kagyló a sírokon. Innen, e kis temetőből, mely buja virágaival, celesztin-függönyeivel valóságos kis földi paradicsom, megszerve ellátni a régi temetőre, az emberek hatalmas, örök temetőjére, a tengerre. Malaga mellett ebben a temetőben egy magyar halott is van: ott nyugszik valahol a víz fenekén az *Adria* büszke, erős, korán oda-
veszett derék hajója, a *Buda*.

TARTALOM.

	Lap
Túnisz	5
Algir	17
Orán és Melilla	23
Marokkó	31
Tanger	38
Spanyol városok	49

